

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης

Η «ΣΙΔΗΡΑ»
ΔΕΚΑΕΤΙΑ

Οι Εθνικοί Πόλεμοι της Ελλάδας (1912-1922)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

I. Οι βαλκανικές συμμαχίες

Όπως τονίστηκε παραπάνω, το σημείο μηδέν, που άνοιξε τον δρόμο για τους δύο διαδοχικούς πολέμους στα Βαλκάνια, ήταν το έτος 1908. Γεγονός-τομή στάθηκε η Επανάσταση των Νεοτούρκων (24 Ιουλίου 1908). Μετά την επανάσταση αυτήν, η εθνικιστική έξαρση και το φιλοπόλεμο κλίμα στα Βαλκάνια κλιμακώθηκαν τάχιστα. Η πολιτική ένταση που δημιουργήθηκε από τη δυναμική εμφάνιση του νεοτουρκισμού άνοιξε τον ασκό του Αιόλου και οδήγησε τις εξελίξεις στην Εγγύς Ανατολή στα άκρα. Σε εσωτερικό και εξωτερικό επίπεδο, οι Νεότουρκοι έστρεψαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε εθνικιστική τροχιά. Η πολιτική επικράτηση της εθνικιστικής μερίδας του Κομιτάτου Ένωση και Πρόοδος, η οποία επιδίωκε τη δημιουργία ενός ισχυρού και ομοιογενούς συγκεντρωτικού κράτους με κοινή τουρκική ταυτότητα, φαινόταν ότι θα οδηγούσε νομοτελειακά, και μάλιστα πολύ σύντομα, στην εξαφάνιση των μη μουσουλμανικών πληθυσμών της Αυτοκρατορίας.¹

Ο τουρκικός εθνικισμός ώθησε τους άλλους εθνικισμούς της περιοχής (βουλγαρικό, σερβικό, ελληνικό και αλβανικό) στην ένοπλη ρήξη και στον πόλεμο. Η νεοτουρκική πολιτική στόχευε στον (γλωσσικό αρχικώς) εκτουρκι-

1. Λίνα Λούβη, «Τα διλήμματα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής», στο: Ν. Μαρωνίτη (επιμ.), *Το κίνημα στο Γουδί 1909, ό.π.*, σ. 131· Βαγγέλης Κεχριώτης, «Η Επανάσταση των Νεότουρκων και οι ιστοριογραφικές της διαδρομές», στο: Ν. Μαρωνίτη (επιμ.), *Το κίνημα στο Γουδί 1909, ό.π.*, σσ. 152-153, όπου αναλύονται μεθοδικά οι απόψεις του έγκριτου Τούρκου ιστορικού Şükrü Hanioğlu, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Princeton.

σμό, στην ομογενοποίηση των διαφορετικών πληθυσμών της αυτοκρατορίας και στην κατάργηση των παραδοσιακών προνομίων των μη μουσουλμανικών μιλέτ (θρησκευτικών κοινοτήτων). Αυτή η πολιτική παραβίαζε τις αρχικές φιλελεύθερες διακηρύξεις των Νεοτούρκων επαναστατών περί ισονομίας και ισοπολιτείας και δημιούργησε εντάσεις στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας, μεταξύ της κυβέρνησης και των θρησκευτικών ταγών των χριστιανικών κοινοτήτων. Παραδόξως, οι πρώτες βίαιες αντιδράσεις στη συγκεντρωτική πολιτική των Νεοτούρκων προήλθαν από την πλευρά των Αλβανών, οι οποίοι, αντιδρώντας στον σχεδιαζόμενο αφοπλισμό τους και στην κατάργηση των φορολογικών ατελειών τους, επαναστάτησαν επανειλημμένως, το 1910 και τα αμέσως επόμενα δύο χρόνια.²

Παράλληλα, η νεοτουρκική πολιτική προκάλεσε επίσης ένταση και τριβές στο εξωτερικό, κυρίως με την Ελλάδα, περί το Κρητικό, όπου η Τουρκία σκλήρυνε τη στάση της και άρχισε να απειλεί διαρκώς την Ελλάδα με πόλεμο, σε περίπτωση που αυτή έκανε δεκτούς τους Κρήτες βουλευτές στο κοινοβούλιο της. Οι ρητορικές απειλές της Τουρκίας κορυφώθηκαν τον Ιούλιο του 1909, όταν ο υπουργός Στρατιωτικών Μαχμούτ Σεφκέτ πασάς απείλησε ότι θα εισέβαλλε με τον στρατό του στην Ελλάδα και «εντός δεκαπενθημέρου» θα έπινε τον καφέ του στην Αθήνα εάν η Ελλάδα δεν εγκατέλειπε οριστικά τις βλέψεις της στην Κρήτη.³ Ταυτόχρονα, η νεοτουρκική κυβέρνηση επέβαλε μποϊκοτάζ στους Έλληνες υπηκόους, και ανθελληνικά συλλαλητήρια δονούσαν τη Θεσσαλονίκη και τη Σμύρνη.⁴ Αυτές οι ανθελληνικές ενέργειες πλήγωσαν την εθνική φιλοτιμία των Ελλήνων και «ιδία» των αξιωματικών.⁵ Εντέλει, η ανάδυση του τουρκικού εθνικισμού στα Βαλκάνια και η σύγκρουσή του με τους

2. Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, εκδ. I.B. Tauris, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2004 [1997], σσ. 103-105· Carter Vaughn Findley, *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity: A History, 1789-2007*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν και Λονδίνο 2010, σσ. 201-202, 205.

3. Λ. Παρασκευόπουλος, *Αναμνήσεις, ό.π.*, τόμ. Α', σ. 88.

4. Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, «Αλύτρωτοι Έλληνες σε Κρήτη και Μακεδονία», στο: Ν. Μαρωνίτη (επιμ.), *Το κίνημα στο Γουδί 1909, ό.π.*, σσ. 52-53. Πρωταγωνιστής του ανθελληνικού μποϊκοτάζ στη μακεδονική πρωτεύουσα ήταν ο περιώνυμος «αρχιχάμαλης» της Θεσσαλονίκης Κερίμ Αγάς, ο επικεφαλής του τελωνείου της (Λ. Παρασκευόπουλος, *Αναμνήσεις, ό.π.*, τόμ. Α', σ. 88).

5. Λ. Παρασκευόπουλος, *Αναμνήσεις, ό.π.*, τόμ. Α', σ. 88.

προϋπάρχοντες εθνικισμούς των χριστιανικών εθνών κρατών της Χερσονήσου του Αίμου δημιούργησαν ένα εκρηκτικό μείγμα.

Η πολιτική ένταση και το πολεμικό κλίμα στην περιοχή τροφοδοτούνταν όχι μόνο από το εσωτερικό αλλά και από το εξωτερικό. Οι δύο ανατολικές δυνάμεις, η Ρωσία και η Αυστρία (από το 1867 αναμορφωμένη σε Αυστροουγγαρία), επιδίωκαν να διαμοιράσουν τα Βαλκάνια σε δύο σφαίρες επιρροής. Μετά την ταπεινωτική ήττα της από τους Ιάπωνες το 1905, η Ρωσία στράφηκε με ένταση προς τα Βαλκάνια, ως τον προνομιακό χώρο όπου μπορούσε να προβάλει με άνεση την αυτοκρατορική της ισχύ. Η προέκταση της ρωσικής ισχύος στα Βαλκάνια προϋπέθετε ωστόσο τη συνεννόηση με την έτερη μεγάλη ευρωπαϊκή δύναμη της περιοχής. Οι δύο ανατολικές δυνάμεις δεν άργησαν να έλθουν τελικά σε συνεννόηση. Τον Σεπτέμβριο του 1908 ο Ιζβόλσκι και ο Έρενταλ (οι υπουργοί Εξωτερικών Ρωσίας και Αυστρίας) συμφώνησαν στο Μπούχλαου της Μοραβίας να προσφέρουν αμοιβαία διπλωματική υποστήριξη και να ικανοποιήσουν από κοινού τις βλέψεις τους: Η Αυστροουγγαρία θα προσαρτούσε τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, την οποία κατείχε στρατιωτικά από το 1878, με αντάλλαγμα τη διπλωματική πίεσή της στην Υψηλή Πύλη για αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών, ούτως ώστε τα ρωσικά πολεμικά πλοία να έχουν στο εξής το δικαίωμα να διέρχονται από εκεί ελεύθερα. Έναν περίπου μήνα αργότερα, η Αυστρία προσάρτησε μονομερώς τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, χωρίς ωστόσο να τηρήσει τις υποσχέσεις της. Η ενσωμάτωση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στην Αυστροουγγαρία χωρίς ανταλλάγματα θεωρήθηκε από τους Ρώσους εξαπάτηση και ανατροπή των γεωπολιτικών ισορροπιών στα Βαλκάνια. Η «πανουργία» της Βιέννης προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων στο εσωτερικό της Ρωσίας και μια πολύμηνη κρίση στις διμερείς και στις διεθνείς σχέσεις. Η Ρωσία, ηττημένη πρόσφατα στην Άπω Ανατολή, αυτοσυγκρατήθηκε βεβαίως τότε και δεν αντέδρασε αμέσως και βίαια στη διατάραξη του *status quo* της Ανατολής. Ταπεινωμένη ωστόσο, η Ρωσία επιζήτησε επίμονα να εκδικηθεί στο άμεσο μέλλον τους Αυστριακούς για την απιστία τους.⁶

6. Barbara Jelavich, *Russia's Balkan Entanglements, 1806-1914*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ και Νέα Υόρκη 2004 [1991], σσ. 221-225, 228-22. Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe went to War in 1914*, εκδ. Penguin Books, Λονδίνο 2013 [2012], σσ. 258-259.

Το ρεβανσιστικό σχέδιο της Αγίας Πετρούπολης κατά της Βιέννης περιέπλεξε τα αδελφά σλαβικά κράτη της Βαλκανικής. Αρχιτέκτονας των βαλκανικών συμμαχιών του 1912 ήταν λοιπόν η ρωσική διπλωματία και συγκεκριμένα ο Νικολάι Χάρτβικ, ένας Ρώσος διπλωμάτης γνωστός για τα αυστροφοβικά αισθήματά του, ο οποίος το φθινόπωρο του 1909 απεστάλη πρεσβευτής της χώρας του στο Βελιγράδι και παρέμεινε εκεί ως το 1914. Βεβαίως, όπως προαναφέρθηκε, η νέα εμπλοκή της Ρωσίας στα Βαλκάνια στόχευε πρωτίστως κατά της Αυστρίας (και όχι κατά της Τουρκίας). Ο διάδοχος του Ιζβόλσκι στη θέση του υπουργού Εξωτερικών, ο Σεργκέι Σαζόνωφ, δεν ήταν θιασώτης ενός πολέμου κατά των Τούρκων. Η βαλκανική συμμαχία, η οποία υπεγράφη από τον Βούλγαρο πρωθυπουργό Ιβάν Εβστρατίεφ Γκέσοφ και τον Σέρβο ομόλογο του Μίλοβαν Μιλοβάνοβιτς τον Φεβρουάριο του 1912, είχε αντιαυστριακό χαρακτήρα.

Ο πόλεμος στα Βαλκάνια δεν ήταν λοιπόν αυτόνομος, αλλά τμήμα μιας ρωσοαυστριακής αναμέτρησης. Η ενεργοποίηση αυτής της συμμαχίας, όπως την είχε σχεδιάσει η Ρωσία, θα οδηγούσε νομοτελειακά σε ένοπλη σύγκρουση της Ρωσίας με τη Γερμανία, η οποία ήταν επίσημος σύμμαχος της Αυστροουγγαρίας από το 1879. Η σύγκρουση αυτή θα ενέπλεκε πιθανότατα αυτομάτως τη Γαλλία, σύμμαχο (από το 1894) της Ρωσίας. Με άλλα λόγια, όπως είχε αρχικά σχεδιαστεί στο μυαλό των Ρώσων διπλωματών, ο πόλεμος στα Βαλκάνια θα εξελισσόταν τάχιστα, μέσα από μια διαδικασία ντόμινο, σε πανευρωπαϊκό (και για τα μέτρα της εποχής σε παγκόσμιο) πόλεμο.

Για τη Ρωσία τα δύο «αδελφά» σλαβικά κράτη της Βαλκανικής (η Βουλγαρία και η Σερβία) θα αποτελούσαν πολύτιμο αρωγό σε έναν γενικό πόλεμο της ίδιας με τις γερμανόφωνες Κεντρικές Δυνάμεις (οι οποίες από το 1883 παισιώνονταν από τη Ρουμανία). Το βαλκανικό μέτωπο που συνέπηξαν οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι θα λειτουργούσε δηλαδή ως αντιπερισπασμός στα νότια της Αυστρίας και θα αποσπούσε πολύτιμες αυστρογερμανικές δυνάμεις από το κύριο ανατολικό μέτωπο. Επειδή ακριβώς η Ρωσία ανέμενε λογικά ότι η σύρραξη στα Βαλκάνια θα οδηγούσε σε γενικό πόλεμο, είχε προγραμματίσει έτσι ώστε η βαλκανική συμμαχία να ενεργοποιηθεί το 1917, όταν η Ρωσία θα είχε πλέον (κατά τους υπολογισμούς της) ολοκληρώσει ένα εκτεταμένο πρόγραμμα εξοπλισμών (με γαλλική χρηματοδότηση) και θα είχε αποκτήσει τριπλάσιο αριθμό μεραρχιών από τη Γερμανία, και επομένως θα ήταν πλήρως έτοιμη για έναν πόλεμο με τις Κεντρικές Δυνάμεις.

Οι ρωσικοί σχεδιασμοί προέβλεπαν λοιπόν ένα ντόμινο εξελίξεων που πολύ σύντομα θα άγγιζαν την καρδιά της Ευρώπης.⁷ Συνεπεία αυτού, μόλις ξέσπασε ο πόλεμος στα Βαλκάνια το φθινόπωρο του 1912, η Ρωσία και η Αυστρία έφθασαν πολύ κοντά στο χείλος του πολέμου. Η Ρωσία μετέφερε τότε 400.000 επίστρατους στη Γαλικία, στα σύνορα με την Αυστρία, προκειμένου να αποτρέψει μια επίθεση των Αυστριακών στα νώτα της μαχόμενης Σερβίας.⁸ Η αυστρορωσική διαμάχη στα Βαλκάνια δεν εκδηλώθηκε ένοπλα το 1912, αλλά δεν άργησε να προκαλέσει νέα ανάφλεξη. Όχι αδικώς, επομένως, ο Βρετανός ιστορικός Κρίστοφερ Κλαρκ χαρακτηρίζει τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που ξεπήδησε από την Κρίση του Σεράγεβο, ως Γ΄ Βαλκανικό Πόλεμο.⁹

Τα πράγματα λοιπόν στα Βαλκάνια δεν εξελίχθηκαν όπως ακριβώς τα είχε σχεδιάσει αρχικώς η Ρωσία. Τα χριστιανικά βαλκανικά κράτη ακολούθησαν τελικά τη δική τους πορεία, με βάση τα εθνικά συμφέροντά τους, εκμεταλλευόμενα τις ευνοϊκές για αυτά περιστάσεις. Μια αναπάντεχη συγκυρία επέσπευσε την έκρηξη του πολέμου στα Βαλκάνια μία πενταετία νωρίτερα. Η απρόσμενη αυτή εξέλιξη ήταν ο Ιταλοτουρκικός Πόλεμος, ο οποίος εξερράγη τον Σεπτέμβριο του 1911 στη βόρεια Αφρική, στην Κυρηναική και στην Τριπολίτιδα (σημερινή Λιβύη), και την άνοιξη του 1912 μεταφέρθηκε στο Αιγαίο. Ο Ιταλοτουρκικός Πόλεμος, ο οποίος έληξε με ήττα της Τουρκίας, συνιστούσε μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για τα χριστιανικά κράτη των Βαλκανίων να υλοποιήσουν τους εθνικούς στόχους τους. Ο τουρκικός στρατός είχε στραμμένη την προσοχή του στη Μεσόγειο και είχε καταπονηθεί. Οι Βαλκάνιοι σύμμαχοι κινήθηκαν λοιπόν τάχιστα να κηρύξουν τον πόλεμο στην Πύλη πριν υπογραφεί η επίσημη ειρήνη με την Ιταλία (η ιταλοτουρκική συνθήκη ειρήνης υπεγράφη εσπευσμένα στο Ουσί της Ελβετίας στις 3/18 Οκτωβρίου 1912).¹⁰ Φυσικά, οι Βούλγαροι, οι Έλληνες, οι Σέρβοι και οι Μαυροβούνιοι έσπευσαν αστραπιαία να εκμεταλλευτούν μια μοναδική ευκαιρία που τους παρουσιαζόταν, προτού η Τουρκία προλάβει να ανασυγκροτήσει τις δυνάμεις της. Το

7. Για τους ρωσικούς σχεδιασμούς στη Βαλκανική χερσόνησο την περίοδο 1908-1912 βλ. B. Jelavich, *ό.π.*, σσ. 225-230· C. Clark, *ό.π.*, σσ. 259-260, 293-294.

8. C. Clark, *ό.π.*, σ. 267.

9. *Ό.π.*, σ. 242.

10. R.C. Hall, *The Balkan Wars*, *ό.π.*, σσ. 11-12.

αποτέλεσμα δικαίωσε πλήρως την πρωτοβουλία τους να αδράξουν την έξοχη αυτή ευκαιρία.

Αντιστρόφως ιδωμένη, η κήρυξη πολέμου στην Τουρκία δεν ήταν στα άμεσα σχέδια της Βουλγαρίας και της Σερβίας προτού ξεσπάσει αναπάντεχα ο Ιταλο-τουρκικός Πόλεμος, ούτε ασφαλώς της Ελλάδας. Η Ελλάδα βρισκόταν ακόμη σε φάση ανασύνταξης των δυνάμεών της και δεν ήθελε να προκαλέσει την Τουρκία σε σύρραξη. Η επαναφορά σε ισχύ του οθωμανικού συντάγματος το θέρος του 1908 φαινόταν μάλιστα να δημιουργεί το κατάλληλο πολιτικό έδαφος για μια ελληνοτουρκική συνεννόηση. Αμέσως μετά το κίνημα των Νεοτούρκων ο Βενιζέλος, ως αρχηγός της Κρητικής Πολιτείας, δήλωσε σε Γάλλο δημοσιογράφο: «Η διατήρησις της ακεραιότητός της [σ.σ. της Τουρκίας] επί του παρόντος συμβιβάζεται με τα συμφέροντα του Ελληνισμού».¹¹ Τον Οκτώβριο του 1910, όταν ο Κρητικός ηγέτης είχε πλέον αναλάβει τα ηνία της Ελλάδας, ο διορισμός του Ιωάννη Γρυπάρη, ενός μετριοπαθούς διπλωμάτη, πρώην πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη επί πολυετία ο οποίος είχε εργαστεί δραστήρια για τη βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, στη θέση του υπουργού Εξωτερικών κατέδειξε ότι μια σύγκρουση με την Τουρκία δεν ήταν στις άμεσες προτεραιότητες του Βενιζέλου.¹² Το «Ανατολικόν Ιδεώδες» (δηλαδή η ομαλή συνύπαρξη Ελλήνων και Οθωμανών σε καθεστώς ισοπολιτείας) φαινόταν να κερδίζει συνεχώς έδαφος στην Αθήνα και στην Κωνσταντινούπολη.¹³ Μάλιστα, ο Βενιζέλος, στη συνέντευξη που είχε παραχωρήσει σε γαλλική εφημερίδα το 1908 (βλ. παραπάνω), εξέφρασε τον ελπιδοφόρο οραματισμό του για «μίαν ομοσπονδίαν Τουρκίας και Ελλάδος» σε ένα κοινό «Κράτος της Ανατολής». Διατύπωσε ωστόσο παράλληλα την προειδοποίηση ότι, εάν οι Νεότουρκοι συνέχιζαν να καταδιώκουν και να κακομεταχειρίζονται τους Έλληνες, τότε αναπόφευκτα οι Έλληνες θα προσέγγιζαν «τους Σλαυϊκούς λαούς».¹⁴

11. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, «Διπλωματικές εξελίξεις από το 1909 ως το 1912», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* της Εκδοτικής Αθηνών, ανατ. Παραπολιτικά, τόμ. 33, Αθήνα 2015 [1977], σ. 66.

12. Helen Gardikas-Katsiadakis, *Greece and the Balkan imbroglio: Greek foreign policy, 1912-1913*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1995, σσ. 50, 71.

13. Vangelis Kechriotis, «Greek-Orthodox, Ottoman Greeks or just Greeks? Theories of coexistence in the aftermath of the Young Turk Revolution», περ. *Études balkaniques* 1 (2005) σσ. 57-64, 70-71.

14. Κ. Σβολόπουλος, «Διπλωματικές εξελίξεις από το 1909 ως το 1912», *ό.π.*, σ. 66.

Η προειδοποίηση του Βενιζέλου αποδείχθηκε ακριβής. Το 1911 –τρία χρόνια μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων– πολλά πράγματα είχαν αλλάξει επί τα χείρω στην Εγγύς Ανατολή. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η Ελλάδα δεν ήταν η δύναμη που κινούσε τα νήματα των εξελίξεων. Η ατμομηχανή των γεγονότων στα Βαλκάνια ήταν η Βουλγαρία, και επίμαχο ζήτημα υπήρξε το Μακεδονικό. Η πορεία των Βαλκανίων προς τον πόλεμο ολοκληρώθηκε όταν στη Σόφια επικράτησαν εκλογικά οι ρωσόφιλες πολιτικές δυνάμεις και η Βουλγαρία έκανε μεγάλη στροφή στο Μακεδονικό. Η νίκη του συντηρητικού Εθνικού Κόμματος στις βουλγαρικές εθνικές εκλογές και η άνοδος του ηγέτη του Ιβάν Εβστρατίεφ Γκέσοφ, τον Μάρτιο του 1911, στην πρωθυπουργία χαμήλωσαν τα ανυπέβλητα τείχη που χώριζαν τη Βουλγαρία από τη Σερβία και την Ελλάδα. Ο Γκέσοφ, ένας ρεαλιστής πολιτικός, μεγαλωμένος στη Φιλιππούπολη μέσα σε ελληνικό περιβάλλον, δέχθηκε ασμένως τη χείρα φιλίας που έτεινε η Ελλάδα προς τη χώρα του από το θέρος του 1910 (επί κυβερνήσεως Στέφανου Δραγούμη) και εξής. Το λιώσιμο των πάγων που είχε αφήσει πίσω του ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908) επιταχύνθηκε επί κυβερνήσεως Βενιζέλου. Μια επίσκεψη, κατόπιν επίσημης ελληνικής πρόσκλησης, 312 Βουλγάρων φοιτητών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών τον Απρίλιο του 1911 έθεσε τον θεμέλιο λίθο της ελληνοβουλγαρικής προσέγγισης.¹⁵ Το επόμενο βήμα δεν άργησε να γίνει: Όταν τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς ο πρεσβευτής της Ελλάδας στη Σόφια (ο Δημήτριος Πανάς) βολιδοσκόπησε τον προεδρεύοντα του βουλγαρικού υπουργικού συμβουλίου (Τεοντόρ Τεοντόροφ) πώς θα αντιδρούσε η χώρα του σε περίπτωση ελληνοτουρκικού πολέμου, εκείνος απάντησε χωρίς περιστροφές ότι θα βοηθούσε την Ελλάδα.¹⁶

Η μείζων όμως αλλαγή στο τοπίο της βουλγαρικής εξωτερικής πολιτικής ήταν η μεταστροφή της από τον μαξιμαλισμό προς την κατ' αρχήν αποδοχή του διαμελισμού της Μακεδονίας. Έτσι, με αυτή τη μεταβολή στην επίσημη πολιτική της Βουλγαρίας άνοιξε ο δρόμος για συνεννόησή της με τους Σέρβους. Στις 29 Φεβρουαρίου/13 Μαρτίου 1912 οι δύο σλαβικές χώρες υπέγραψαν (υπό άκρα μυστικότητα) διμερή αμυντική συμμαχία. Ο εδαφικός διαμοιρασμός της Μακεδονίας έλαβε, μάλιστα, στο κείμενο του απόρρητου ειδικού

15. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, «Ο Ιβάν Γκέσοφ και η ελληνοβουλγαρική προσέγγιση (1911-12)», περ. *Τα Ιστορικά* 46 (Ιούνιος 2007) σσ. 196-200.

16. Ό.π., σ. 203.

παραρτήματος ακριβή χαρακτήρα (με ορόσημα τον ποταμό Στρυμόνα, την οροσειρά της Ροδόπης και το όρος Σκάρδος [Šar Planina]), αφήνοντας απέξω μια ενδιάμεση διαφιλονικούμενη ζώνη η οποία θα διευθετούνταν από τον τσάρο της Ρωσίας και θα διανεμόταν ανάμεσα στα δύο μέρη μετά το πέρας του πολέμου. Η βουλγαρική συνθήκη συμμαχίας πλαισιώθηκε από ειδική στρατιωτική σύμβαση στις 29 Απριλίου/12 Μαΐου 1912.¹⁷

Αντίστοιχα, οι ελληνοβουλγαρικές εμπιστευτικές συνεννοήσεις είχαν ως κατάληξη την υπογραφή διμερούς αμυντικής συμμαχίας στις 16/29 Μαΐου 1912. Το ελληνοβουλγαρικό στρατιωτικό σύμφωνο υπεγράφη στη Σόφια στις 22 Σεπτεμβρίου/5 Οκτωβρίου 1912 και έφερε την υπογραφή (και την εγγύηση της τεχνικής αρτιότητας) του Ιωάννη Μεταξά (ενός επιτελικού αξιωματικού, ο οποίος απεστάλη τότε εκεί ως στρατιωτικός ακόλουθος). Η ελληνοβουλγαρική συνθήκη συμμαχίας δεν άγγιζε καθόλου εδαφικά ζητήματα, αφενός επειδή μια τέτοια συζήτηση θα περιέπλεκε και θα επιμήκυνε τις διαπραγματεύσεις. Αφετέρου, η Βουλγαρία θεωρούσε περιττή κάθε τέτοια συζήτηση, διότι θεωρούσε απίθανη μια νίκη του ελληνικού στρατού και την προέλασή του πέρα από τα Καμβούνια όρη της Θεσσαλίας στα ενδότερα της Μακεδονίας. «Ο Βούλγαρος πρωθυπουργός μικράν όλως σημασίαν έδιδεν εις την στρατιωτικήν συνδρομήν της Ελλάδος», όπως μαρτυρεί ο Βίκτωρ Δούσμανης (επιτελάρχης κατά τον Ελληνοβουλγαρικό Πόλεμο του 1913).¹⁸ Ο Γκέσοφ δεν πίστευε ότι η Ελλάδα μπορούσε να συγκεντρώσει στρατό μεγαλύτερο των 50.000 ανδρών, και θεωρούσε επομένως πως «μόνον διά του στόλου αυτής ήθελεν ενισχύσει τους συμμάχους κατά της Τουρκίας».¹⁹ Στα αυτιά των Βουλγάρων ηχούσαν ακόμη οι απαξιωτικές αναφορές των ξένων σχολιαστών στη

17. Οι ιστορικές πληροφορίες του Κεφαλαίου 1, όπου δεν υπάρχει υποσελίδια παραπομπή, αντλούνται από την *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913* της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (Αθήνα 1987), το *The Balkan Wars 1912-1913* του Richard C. Hall (ό.π.), και το «Χρονολόγιο των Βαλκανικών Πολέμων» του γράφοντος και της Ελένης Σταματιάδου, στο: Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ώρες ελευθερίας: Βαλκανικοί Πόλεμοι 100 χρόνια*, εφ. *Καθημερινή* και Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήνα 2012, τόμ. Α', σσ. 35-79, και τόμ. Β', σσ. 39-77.

18. Βίκτωρ Δούσμανης, *Απομνημονεύματα. Ιστορικάί σελίδες τας οποίας έζησα*, εκδ. Πέτρου Δημητράκου, Αθήναι [1946], σ. 257.

19. Ό.π., σ. 258.

la petite armée grecque, που είχε τραπεί σε φυγή στον Δομοκό.²⁰ Η εικόνα δηλαδή που διατηρούσαν οι Βούλγαροι για τις στρατιωτικές δυνατότητες της Ελλάδας ήταν εκείνη του 1897.

Αυτή την «υπεροψία»²¹ τους (όπως τη χαρακτηρίζει ο Δούσμανης) οι Βούλγαροι επρόκειτο να την πληρώσουν ακριβά το φθινόπωρο του 1912, όταν ο ελληνικός στρατός κατόρθωσε ύστερα από δύο καταγιστικές νίκες να εισέλθει πρώτος στη Θεσσαλονίκη. Αντιθέτως, τα ετήσια στρατιωτικά γυμνάσια στο Τατόι είχαν πείσει τους Ευρωπαίους στρατιωτικούς ακολούθους ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1908 ότι οι δυνατότητες του ελληνικού στρατού είχαν βελτιωθεί σημαντικά.²² Σε κάθε περίπτωση, ο βασικός λόγος που η Ελλάδα έγινε δεκτή ως εταίρος στη βαλκανική συμμαχία δεν ήταν το πεζικό της αλλά το πολεμικό ναυτικό της. Ο ελληνικός στόλος του Αιγαίου ήταν σε θέση να εμποδίσει τη μεταφορά τουρκικών ενισχύσεων από την Ασία και την Αφρική στο ευρωπαϊκό θέατρο του πολέμου. Η στέρηση αυτού του πλεονεκτήματος από την Τουρκία (δηλαδή της μεγάλης αριθμητικής υπεροχής της σε άνδρες) ήταν στρατηγικής σημασίας. Αυτό άλλωστε είχε αποδείξει τότε η άμεση ιστορική εμπειρία: Ο αποκλεισμός του τουρκικού στόλου στα Στενά και η διακοπή των τουρκικών γραμμών ανεφοδιασμού και ενισχύσεων είχαν χαρίσει στους Ιταλούς τη νίκη στη Λιβύη λίγο νωρίτερα μέσα στον ίδιο χρόνο.²³ Ο στρατηγικός αυτός υπολογισμός ήταν ορθότατος και καιρικός, και επιβεβαιώθηκε άλλη μία φορά στην πράξη: Λόγω του αποκλεισμού του στόλου της στον Ελλήσποντο, η Τουρκία στερήθηκε 400.000 άνδρες και αναγκάστηκε να δώσει τη μάχη με τους χριστιανούς Συμμάχους με το υπάρχον έμψυχο δυναμικό της (περίπου 340.000 άνδρες), που ήταν διαθέσιμο στις ευρωπαϊκές επαρχίες της, απέναντι σε αθροιστικά υπέρτερους (υπερδιπλάσιους σε αριθμό) αντιπάλους της.

20. Édouard Driault, *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours*, εκδ. F. Alcan, Παρίσι 1912, σσ. 272-273. Πρβλ. William Miller, *The Ottoman Empire and its Successors 1801-1927*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1936, σ. 502.

21. Βίκτωρ Δούσμανης, *Ο συμμαχικός πόλεμος κατά των Βουλγάρων ιστορούμενος επί τη βάσει των ανακοινωθέντων των δύο συμμαχικών Γενικών Στρατηγείων, των διαταγών του Αρχιστρατήγου και των ημερησίων αναφορών των Μεραρχών*, εκδ. Π.Γ. Μακρή, Αθήναι 1927, σ. 58.

22. Σ. Ριζάς, 1909, ό.π., σ. 47.

23. Ζ. Fotakis, ό.π., σσ. 5, 43.

Οι επιχειρήσεις του 1912-13 ήταν ως επί το πλείστον χερσαίες, αλλά ο ρόλος του ναυτικού υπήρξε εξίσου καθοριστικός. Επ' αυτού του θέματος, μόλις ξεκίνησαν οι εχθροπραξίες, στις 5/18 Οκτωβρίου 1912, ο πολεμικός ανταποκριτής των *Times* έγραψε ότι, αρνόμενη από την εμπειρία του Ιταλοτουρκικού Πολέμου, η Τουρκία ήξερε να διαχειρίζεται καλά τη ναυτική ισχύ της, ενώ από άποψης «ναυτικού υλικού» διέθετε σαφή υπεροχή έναντι της Ελλάδας. Όσον αφορούσε, όμως, το έμπυχο «προσωπικό» των στόλων της, τα πράγματα ήταν εις βάρος της. Το μεγάλο στοίχημα της Τουρκίας στο Αιγαίο ήταν να μεταφέρει το 8ο Σώμα Στρατού της (συνολικής δύναμης τριών μεραρχιών, οι οποίες έδρευαν στο Αλέππο (ελλ. Χαλέπι), στη Δαμασκό και στη Γιάφα) και μερικές ακόμη εφεδρικές μεραρχίες Ρεντίφ από τη Συρία στη Θεσσαλονίκη. Η μεταφορά είχε σχεδιαστεί να γίνει από τα λιμάνια της Γιάφας, της Βηρυτού και της Αλεξανδρέττας. Το ναυτικό της Τουρκίας, σύμφωνα με τις διαθέσιμες πληροφορίες, σχεδίαζε επίσης επίθεση στον Παγασητικό κόλπο, προκειμένου να αποκόψει τα νώτα της ελληνικής επίθεσης βορείως της Θεσσαλίας. Ο ανταποκριτής των *Times* δεν έτρεφε ωστόσο ιδιαίτερη εκτίμηση για τη ναυτική στρατηγική της Τουρκίας. Πάντως, κατά την εκτίμησή του, μια επιτυχία της Τουρκίας στη θάλασσα του Αιγαίου θα είχε σίγουρα «ιδιαίτερα καταστροφικές συνέπειες» για τους χριστιανούς Συμμάχους.²⁴

Απέναντι στην Τουρκία οι χριστιανοί Σύμμαχοι παρέταξαν περισσότερους από 600.000 άνδρες.²⁵ Ως εκ τούτου, η στρατηγική της Τουρκίας κατά την έναρξη του πολέμου ήταν ο επιβραδυντικός αγώνας μέχρι να καταφθάσουν οι ενισχύσεις από τη Μικρά Ασία και τη Συρία για να ανατρέψουν την αριθμητική υπεροχή των χριστιανών αντιπάλων της.²⁶ Το ίδιο νόημα είχε, αντίστροφα, η άρνηση της Ελλάδας να υπογράψει την εκεχειρία των Συμμάχων με την Τουρκία στις 20 Νοεμβρίου 1912. Όπως σχολίασαν οι *Times*, η παύση των εχθροπραξιών στο Αιγαίο θα επέτρεπε στην Τουρκία να μεταφέρει ανενόχλητη «φρέσκα ασιατικά στρατεύματα»

24. «Sea power and the Balkan War. Turkish transport problems», εφ. *The Times* (Λονδίνου) αρ. 40.033 (18 Οκτωβρίου 1912) σ. 5.

25. Εφ. *The Times* αρ. 40.034 (19 Οκτωβρίου 1912) σ. 6.

26. «The initiative in the campaign. Importance of offence», εφ. *The Times* αρ. 40.034 (19 Οκτωβρίου 1912) σ. 6.

στο ευρωπαϊκό θέατρο επιχειρήσεων και να ανατρέψει τους συσχετισμούς δυνάμεων.²⁷

Το ειδικό βάρος του ελληνικού πολεμικού ναυτικού στον πόλεμο ήταν αναμφίβολα μεγάλο. Δύο εβδομάδες μετά τη ναυμαχία της Έλλης (βλ. παρακάτω), ένας Γάλλος αντιναύαρχος τόνισε τον βαρύνοντα ρόλο του ναυτικού στη σύγκρουση που διεξαγόταν στα Βαλκάνια και την πρόοδο που είχε επιτελέσει το «μικρό ελληνικό ναυτικό» (*petite marine grecque*) μετά τον πόλεμο του 1897. Η ισορροπία δυνάμεων στη θάλασσα έκλινε εμφανώς υπέρ της Ελλάδας, η οποία είχε πετύχει τη ναυτική υπεροχή στο Αιγαίο. Πέραν της καλύτερης εκπαίδευσης των Ελλήνων ναυτικών, αυτή η υπεροχή οφειλόταν αναμφίβολα επίσης στα υλικά μέσα, και συγκεκριμένα στο γεγονός ότι οι Τούρκοι δεν είχαν στη διάθεσή τους κάποιο σκάφος που θα μπορούσε να αντιμετωπίσει το θωρακισμένο καταδρομικό Αβέρωφ, το οποίο ήταν ένα «εντυπωσιακά προικισμένο επιθετικό όπλο» και αποτελούσε αναμφισβήτητα «τον αδάμαντα στο Στέμμα» του ελληνικού πολεμικού ναυτικού. Το Αβέρωφ, χάρη στην υψηλή ταχύτητά του και στην ισχύ του πυρός του, έδινε στην Ελλάδα ένα «υπολογίσιμο πλεονέκτημα».

Μάλιστα, ο Γάλλος αντιναύαρχος θεωρούσε το ελληνικό πολεμικό ναυτικό κάλλιστα ικανό για μια αποβατική επιχείρηση στη χερσόνησο της Καλλίπολης, που θα είχε ως σκοπό την άλωση των Δαρδανελίων, και η οποία με τη σειρά της θα έφερνε τάχιστα την πτώση της Κωνσταντινούπολης σε ελληνικά χέρια. Ωστόσο, η Ελλάδα, πέραν του υποβρυχίου Δελφίν, το οποίο δεν ήταν ακόμη πλήρως επιχειρησιακό, υστέρησε στη δημιουργία ενός στολίσκου υποβρυχίων, με τον οποίο η κατάληψη των Δαρδανελίων θα καθίστατο εύκολη υπόθεση.²⁸ Πέραν, όμως, αυτής της τεχνικής υπόθεσης, οι σημερινοί ιστορικοί υπογραμμίζουν την ιδιαίτερη σημασία του ελληνικού πολεμικού ναυτικού, χωρίς το οποίο το τελικό αποτέλεσμα του πρώτου πολέμου στα Βαλκάνια θα ήταν πιθανότατα τελείως διαφορετικό.²⁹

27. «The Balkan League and the Powers. Attitude towards mediation», εφ. *The Times* αρ. 40.053 (11 Νοεμβρίου 1912) σ. 8.

28. Contre-Amiral D., «Ce qu'on peut faire avec une marine: À propos de la guerre des Balkans», περ. *Revue des Deux Mondes* τόμ. 13, τεύχος 1 (1 Ιανουαρίου 1913) σσ. 182, 184, 188-189, 191-193, 195.

29. Edward J. Erickson, *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*, εκδ. Praeger, Γουέστπορτ, Κονέκτικατ, και Λονδίνο 2003, σσ. 333-334.

Η νικηφόρα πορεία του ελληνικού στόλου προς την κατάκτηση της ναυτικής υπεροχής στο Αιγαίο ξεκίνησε στις 8 Οκτωβρίου 1912, όταν ύστερα από απόβαση αγήματος 509 ανδρών πέτυχε την κυρίευση της Λήμνου. Η κατάληψη της Λήμνου εξασφάλισε στο ελληνικό ναυτικό το οχυρό φυσικό λιμάνι του Μούδρου, το οποίο βρίσκεται σε μικρή απόσταση, μόλις 30 ναυτικών μιλίων, από τα Δαρδανέλια. Δέκα ημέρες περίπου αργότερα επακολούθησε η κατάληψη της Θάσου, της Ίμβρου, της Σαμοθράκης και του Άι-Στράτη, ενώ στις 24 Οκτωβρίου περιήλθε σε ελληνικά χέρια και η Τένεδος. Από γεωστρατηγικής σκοπιάς, η Λήμνος ήταν, βεβαίως, το πολυτιμότερο εδαφικό απόκτημα της Ελλάδας στο βόρειο Αιγαίο. Με ορμητήριο τον Μούδρο, το πολεμικό ναυτικό εξαπέλυσε όλες τις επιχειρήσεις του στο Αρχιπέλαγος το 1912-13. Η καίρια αξία του Μούδρου καταφάνηκε τον Φεβρουάριο του 1915, όταν ενόψει της Εκστρατείας της Καλλίπολης το αγγλογαλλικό ναυτικό κατέλαβε αιφνιδιαστικά και χωρίς τη συναίνεση της Ελλάδας τη Λήμνο και την κατέστησε ορμητήριο για τις επιχειρήσεις του στα Στενά. Εκεί μάλιστα υπεγράφη η συνθήκη ανακωχής της Τουρκίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (17/30 Οκτωβρίου 1918).

Η «ΣΙΔΗΡΑ» ΔΕΚΑΕΤΙΑ

«Η μάχη του Σαρανταπόρου ήταν μία από τις μάχες που θα ομιλήσει η Ιστορία» έγραφε ο Λεωνίδας Παρασκευόπουλος, ο αρχηγός πυροβολικού της Στρατιάς Θεσσαλίας, στη γυναίκα του το 1912.

Η Ελλάδα πράγματι ξεκίνησε την πολεμική της εξόρμηση στις αρχές του 20ού αιώνα με «σιδηρά» ορμή και ακαταμάχητο επιθετικό πνεύμα. Οι εκστρατείες του 1912-13 αποτέλεσαν την κορύφωση των πόθων και των προσπαθειών ενός ολόκληρου αιώνα. Αναμφισβήτητα, το τελικό αποτέλεσμα των πολεμικών αγώνων της δεκαετίας 1912-1922 δεν ικανοποίησε τους Έλληνες.

Η εκατονταετηρίδα από τη Μικρασιατική Καταστροφή αποτελεί αφορμή για αναστοχασμό και νέα «επίσκεψη» των σημαντικών αυτών γεγονότων. Όπως διαπίστωσε εύστοχα το 1934 ο Αριστοκλής Αιγίδης, ένας Μικρασιάτης στην καταγωγή δημοσιολόγος, το 1922 σήμανε τη λήξη ενός (διακεκομμένου) «εκατονταετούς πολέμου» μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων, ο οποίος ξεκίνησε το 1821. Ωστόσο, ιδωμένο μέσα σε ένα ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο, το μέγεθος της Μικρασιατικής Καταστροφής μετριάζεται. Κι αυτό διότι η Ελλάδα, σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, επιτέλεσε ένα τεράστιο ποιοτικό άλμα, και από απαξιωμένη δύναμη (1897) έφτασε να γίνει προσωρινά υπολογίσιμος γεωπολιτικός παράγοντας στην Εγγύς Ανατολή (1920).

Η ανάλυση των εξελίξεων αυτής της εμπόλεμης δεκαετίας βασίζεται κυρίως στα σχόλια των *Times* του Λονδίνου και της *Revue des Deux Mondes* (της γαλλικής επιθεώρησης των τεχνών, των γραμμάτων αλλά και της διεθνούς πολιτικής, που έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και επιρροής εκείνη την εποχή στην Ευρώπη και την Αμερική). Τα απομνημονεύματα και οι αναλύσεις κορυφαίων Ελλήνων αξιωματικών (του Βίκτωρος Δούσημανη, του Λεωνίδα Παρασκευόπουλου, του Ιωάννη Μεταξά, του πρίγκιπα Ανδρέου, του Κλεάνθους Μπουλαλά κ.ά.) αποτελούν επίσης βασική πηγή για την ανά χειρας μελέτη.